

Határ, ami ott sem volt?

*Magyar–magyar, román–román határtermelés
és etnicitás a két világháború közti Erdélyben*

Ha az I. világháború utáni Erdélyhez kapcsolódva határról és határtermelésről esik szó, kézenfekvőnek tűnik, hogy magyar–román, némileg általánosabban kisebbségi és többségi viszonylatban gondolkodjunk, esetleg az új országhatár megszületése és hatásai jussanak eszünkbe. Mindez különösen magától értetődő, ha szóba kerül az etnicitás jelensége is: ennek köznapi értelme tulajdonképpen megfelel a nemzeti hovatartozásnak, ami pedig ismét a természetesnek tűnő kisebbség–többség viszonyhoz vezet vissza. Ezt felerősítheti, színezheti, árnyallhatja a régió határvidékként történő értelmezése,¹ a nemzetállami periféria helyzetének taglalása, határt azonban ismét csak románok és a többi nemzetiség közt húznánk.

Ezt a közkeletű határvonalat reprodukálja aztán számtalan – mindemellett alapos és jól megírt – történeti munka, amelyek a magyar vagy a német kisebbség² helyzetét, jogait, politikáját, stratégiáját, világnézetét elemzik, kimondva vagy kimondatlanul a többségi közeghez való viszonyukban. Mivel ezeknek a munkáknak az egyik mondanivalója a kisebbségi közösségek nehéz helyzete, nemzeti kulturális jogaik korlátozott volta és Románia (korábban pedig Magyarország) nemzetiesítő törekvései,³ így ezek tükrében feltételezhető lenne, hogy a régió vagy egy részének egyesítése egy szomszédos nemzetállammal az érintett kisebbség és anyaországának lakói számára örömteli ünnep volt,

1 Kürti, László: *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*. SUNY Press, Albany, 2001.

2 Fedinec Csilla – Bárdi Nándor – Szarka László: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat, Budapest, 2009.

3 Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation-Building and Ethnic Struggle*, Cornell University Press, Ithaca–London, 1995.

ami egységről és egymásra utaltságról szólt – természetesen miután ezt az első évtizedekben megalapozta a megfelelő közéleti beszédmód is.

Mi van azonban, ha ez mégsem egészen így történt? Pontosabban azt tudjuk, hogy ez nem egészen így történt, az egyesítés eufóriáját mind 1918–1919-ben, mind 1940-ben hamar felváltotta az új helyzet fölött érzett csalódás,⁴ az ejtőernyősök, anyások, gyarmatosítók ellenében megerősödő indulatok. Inkább azt a kérdést érdemes feltenni, vajon pusztán politikai jelenség volt-e ez, elegendő magyarázat-e mindeerre a politikai pozíciók és állami állások elvesztésétől való félelem és ennek instrumentalizálása? Nem mondhat-e ez valamit magáról a társadalomról, sőt társadalom és nemzeti közösség viszonyáról, ezen belül a határokról és az etnicitásról is?

Ahhoz, hogy ezt a kérdést illetően tisztábban lássunk, érdemes a diszkurzív azonosítás és elhatárolás mellett a határ és a határtermelés egyéni dimenzióját is figyelembe venni. Határokat teremteni az elválasztás aktusa és gesztusa, ami különbségek révén történhet és történik. A látott és láttatott, érzékelt és érzékeltetett különbségek révén osztályozható a világ, és ezek sorolnak be ide vagy oda, egyik csoportba vagy a másikba. A különbségek egyik lehetséges változata az etnicitás is: ez az eltéréseket esszencialista módon értelmezve állandónak, meghaladhatatlannak, vagyis a különböző csoportokhoz tartozók eltérő tulajdonságait csoporttagságuk megkerülhetetlen velejárójának tartja.⁵ Ebből az is világos, hogy az etnicitás révén vagy etnicitásként kijelölt határ diszkurzív megjelenítése a választóvonalat állandónak és rögzítettnek láttatná, az azt megalapozó tulajdonságokat pedig rögzítettnek. Ha azonban az egyéni cselekvés és tapasztalatok körét vesszük szemügyre, akkor éppen az tűnik fel, hogy a csoportok és határai a legkevésbé sem egyértelműek, az etnicitás pedig egyéni cselekvések révén kerül felszínre, ezek keretében

- 4 Ciuperca, Ioan: *Opoziția și putere în România între ani 1922–1928*. Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1992; Bucur, Maria: *Birth of a Nation: Commemorations of December 1, 1918 and National Identity in Twentieth Century Romania*, in Bucur, Maria – N. M. Wingfield (szerk.): *Staging the Past: The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to the Present*. Purdue University Press, West Lafayette, 2001, 286–328, 293–294; Bucur, Maria: *Heroes and Victims: Remembering War in Twentieth Century Romania*. Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis, 2009.; Egry Gábor: *A Crossroad of Parallels: Regionalism and Nation-Building in Transylvania in the First Half of the Twentieth Century*, in Blomqvist, Anders E. B. – Constantin Iordachi – Balázs Trencsényi (szerk.): *Hungary and Romania Beyond National Narratives. Comparisons and Entanglements*. Peter Lang, Oxford – New York – Bern – Frankfurt a. M., 2013, 239–276; Egry Gábor: „Két pogány közt”? Régió, nemzet, őslakók és gyarmatosítók a két világháború közti Erdélyben, *Múltunk*, 2012/4, 66–88.; Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*, Jaffa, Budapest, 2011.
- 5 Feischmidt Margit: Megismerés és elismerés: elméletek, módszerek, politikák az etnicitás kutatásában, in uő. (szerk.): *Etnicitás. A különbségtermelő társadalom*. Gondolat, Budapest, 2010, 7–29.

„történik”.⁶ Az egyéni találkozások, egyéni élmények így jutnak fontos konstitutív szerephez a határ meghúzásában is, ami aztán diszkuzív szinten is megjelenhet.

*

Egy Sziguranca-főnök többnyire félelmetes jelenség lehetett Romániában. Az állambiztonság képviselője, aki ügynökeivel bárkit megfigyelhet, jelentéseket olvas kocsmákban elejtett megjegyzésekről, titkos találkákról és összeesküvésekről, s aki aztán bárkit rendőrkézzre adhat, bíróság elé citálhat. Ehhez képest Lugos városában 1928 késő őszen mintha teljesen felfordult volna a világ. A Sziguranca vezetője kétségbeesett jelentésekkel bombázta felletéseit a fővárosban. Ezek leginkább azt részletezték, hogy a liberális párti kormány várható bukásával és a Iuliu Maniu vezette nemzeti parasztpárti kormány kinevezésével miként lett egyre sanyarúbb sorsa a városban élő szép számú regátinak – a világháború előtti Románia területéről érkezett tisztviselőknek. Egy ponton már úgy tűnt, az utcára sem mehetnek ki, mert a vérmes parasztpárti hívek folyamatosan inzultálták őket. A Sziguranca-főnök azonban végül akkor kérte Bukarest védelmét, amikor Ioan Chociș tanító – kissé ittasan – betört az irodájába és ráordított: „Puliszkazabáló regáti, takarodj a regáti puliszkádhoz!”⁷

Feltételezhető, hogy az inzultált rendőr is megértette: a tanító nem egyszerűen a véleményét fejezte ki róla az incidenssel, hanem sajátos módon besorolta egy másik, etnikailag idegen csoportba. Elvégre a puliszkazabáló olyan bevett gúnynév volt, amit magyarok szoktak használni a románokra. Chociș viszont románként egy másik románt illetett ezzel a stigmatizáló jellegű megjegyzéssel, kérdésessé téve mind saját, mind a Sziguranca-főnök kívülről vélelmezett etnicitását. Az eset ráadásul korántsem volt egyedi. Az Ókirályságból érkezett románok más alkalommal is saját idegenségük jeleivel szembesülhettek, olykor ugyancsak erőszakos formában. Vasile Gioara, egy craiovai ifjú, aki valószínűleg Nagy-Románia Kaliforniájaként tekintett az új területekre, középiskolai tanulmányait be sem fejezve érkezett Szatmár megyébe, ahol előbb bírósági fogalmazóként működött, majd kisebbségi tisztviselőnek adott román nyelvórákat. Színerváralján azonban hamarosan nagyon kényelmetlen helyzetbe került: egy helyi kereskedőnő fehéreneműlopással vádolta meg. A csendőrök társaságában erőszakkal behatolt a szobájába, felforgatta a bútorait, majd a bizonyítékokkal együtt elhurcoltatta Gioarát, akit a csendőrök az őrszobán magyarul ordítózva vertek

6 Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Jon. E. Fox – Liana Grancea: *Naciona-lista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan, Budapest, 2011, 1–25., 379–386.

7 Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Direcția Generală a Poliției (DGP), dosar 56/1921 173. f.

meg. Ezek után Gioara Mária királynéhez intézett panaszában egyenesen azt állította az egyébként már a dualizmus korában is a román nemzeti aktivitás egyik gócpontjának tartott mezővárosról, hogy csak néhány valódi román él ott, a többiek elmagyarosodtak és alig várják a magyar uralom visszatérését.⁸

A különböző jelentések, beszámolók nem szűkölködnek hasonló részletekben, vagy legalább az erdélyi és főként az új határok mentén élő románok idegenségére – magyar megfigyelők esetében természetesen magyarbarátságára és regátellenességére – vonatkozó általános megállapításokban. Ezt szűrték le abból, hogy az állami ünnepeken alig néhányan vonultak fel Nagyváradon, hogy a mozgósított katonák régi osztrák–magyar katonanótákat énekeltek, a nagybányai román középosztály magyarul társalgott a szalonokban, a brassói románok és magyarok együtt hallgatták és ünnepelték a 32-es bakát eljátszó katonazenekart, a Román Nemzeti Párt fogarasi vezetőit magyar nóták énekléséért irredenta propaganda vádjával tartóztatták le egy vendéglőben, a máramarosi prefektus rendszeresen eljár a katolikus templomba és ugyanitt a szélsőségesen nacionalista Frontul Românesc vezetői Budapesten járaták iskolába a gyerekeiket, vagy éppen a lugosi ügyészek nem teljes erőbedobással cenzúrázták a magyar folyóiratokat.⁹

De nemcsak „elnemzetietlenedett”, hanem nagyon is autentikus románokkal találkozva is gyakran érezhettek hasonlóan. A két világháború közti Romániában azt senki nem merte volna nyilvánosan megkérdőjelezni, hogy az Erdélyi Érchegységben lakó mócok, Horea és Cloșca, valamint Avram Iancu népe tősgyökeres románok lennének. És mégis, az itteni iskolázott románok is hajlamosak voltak magyarul beszélni a regáti románok előtt, mások számára pedig Bukarest nem egyszerűen távoli világ volt, hanem szabadságuk elrablója. Olyan hatalom, ami ellen akár új forradalommal is küzdeni kell, miként 1918-ban a magyarok ellenében kellett.¹⁰ A probléma olyan méreteket öltött, hogy a rendőrségi jelentésekben egy időben külön rovatként, az irredenta, német és zsidó, valamint kommunista problémával egyenrangú ügyként szerepelt a „román kérdés”. Talán nem megalapozatlanul, hiszen például egy topánfalvi verekedés nyomán elítélt nemzeti parasztpárti aktivisták kegyelmi kérvényükben világosan jelezték: ők, Horea és Iancu unokái egész életükben a Nemzeti Párthoz és Iuliu Maniuhoz voltak hűségesek, nem Romániához, még csak nem is a királyhoz.¹¹

8 ANIC Ministerul Justiției, Moldova și Țară Românească, inventar 1116, dosar 103/1923. 6–7. f.

9 Egry: *A Crossroad of Parallels*, i. m.; Egry Gábor: Navigating the Straits. Chnaging Borders, Changing Rules and Practices of Ethnicity and Loyalty in Romania after 1918. *Hungarian Historical Review*, 2013/3, 449–474.

10 Egry Gábor: Crowidng Out. Expriences of Difference, *Studia Universitatis Cibinensis*, IX. (2012) 203–224.

11 Uo.

Ezeket az eseteket nem elsősorban a különbség, az ellentét, az olykor tettelegességig menő konfliktus teszi igazán érdekessé, hiszen aligha várható, hogy egy olyan, eltérő részekből összeállt új állam, mint Nagy-Románia élete ne konfliktusok során formálódjék,¹² hanem a különbségek manifesztálódásának módja. A különbségtétel, akár a hatóságok, akár az egyének részéről, akár leíró-értelmező, akár cselekvő módon minden esetben tartalmazott valamilyen etnikai elemet, ezzel implicit módon két etnikai csoportra bontva az egyébként kívülről egységesnek láttatott román nemzetet. Ez az etnikai elem lehetett nagyon banális, mint például az éneklés és mulatozás módja, lehetett szándékosan hangsúlyozott, mint a magyar nyelv használata regátiak jelenlétében, vagy a katolikus templomban tett látogatás (ez, noha ekkor még Erdély legtöbb településén a magyar volt a jelöletlen, általánosan használt nyelv, az ókirályságbeliekkel szemben egyértelműen a határok meghúzását szolgálta), és lehetett szimbolikusan kiemelkedő fontosságú, mint például a nemzet és a király iránti lojalitás felmondása és átvitele az érchegegyeségi románokra mint autentikus nemzeti csoportra. Mindennek tükrében nem csoda, hogy a hivatalos szemléletben is rossz, románságát elvesztett, vagyis etnikailag kétes csoportként jelentek meg az erdélyiek, különösen a peremvidékeken élők, ami egyúttal a nemzeti közösség újabb kettéválasztását jelentette, ezúttal már Bukarest felől.

Érdemes figyelni persze arra is, hogy a határtermelés mennyire más tartalmú etnicitással párosult különböző társadalmi közegekben, s ez milyen eltérő csoportok esetleges rögzítését tette lehetővé. A középosztályi szocietális kultúra közegeiben az I. világháborút megelőző, a Monarchia révén inkább közép-európainak tekinthető szokások, gyakorlatok és normák (például mit is jelent egy úri muri) ütköztek a regátiak szokásaival. A cigányzene a balkáni zenével, a féktelen, akár lövöldözésig fajuló mulatság egy franciás jegyeket hordozó szalonkultúrával, a vásárnapon is nyitva tartó lokálok világa a vallási és nemzeti ünnepek szigorú megtartásával, az esetenként etnikailag kevert tagságú polgári egyletek (például önkéntes tűzoltók) világa a szigorúan központosított, katonai rendbe tagolt szervezetekkel. Sokat mondó például az a mód, ahogy Karánsebes román polgármestere megvédte az irredenta szervezatként felosztatásra ítélt tűzoltóegyletet, amelynek informális nyelve még egy évtized múlva is a magyar volt; ahogy az is árulkodó, hogy a későbbi kisebbségi miniszter, egyetemi tanár Silviu Dragomir, barátaival, a fizikai kar rádióamatőr dékánjával és egy nagykarolyi ügyvéddel leginkább a budapesti rádió adásait hallgatták. A legfontosabb mindezek kapcsán az, hogy a regátiak idegensége ebben a középosztályi világban végső soron egy közös magyar-román(-német) közeget és világot hozott létre, megteremtve ezzel az erdélyiség

12 Lásd Livezeanu: *Cultural Politics*, i. m.

társadalmi terét és tartalmát is. Habár emellett megmaradtak azok a kifejezetten külön, etnikusan értelmezett intézmények és terek is (egyház, iskolák, művelődési intézmények, múzeumok, sportklubok¹³ stb.), amelyek továbbra is elkülönítették egymástól a nemzeti csoportokat, a közös térben és a közös tér révén lehetőség nyílt új, változó csoportok életre hívására is.¹⁴

Ezzel szemben az „elnemzetietlenedett” románok nagy többsége, például az említett mócok, maga sem volt bejáratos ebbe a középosztályi világba, egyes elemei számukra is kifejezetten idegennek számítottak. Ezzel együtt a regátiak idegensége is kézzelfoghatónak bizonyult, s ez is lefordítható volt az etnicitás fogalmaira: az igazi románok és a nem románok szembeállítására. Ez, mint láthattuk, kölcsönös volt, csak abban nem volt egyetértés, hogy az erdélyiek vagy a regátiak az igazi románok? Ugyanakkor itt már sokkal kisebb tér nyílt a hagyományos nemzeti kategóriák felől nézve transznacionális csoportok határainak meghúzására, ebben az esetben is még leginkább a szórakozás módja kínált erre lehetőséget. Ám éppen erre a közegre volt jellemző, hogy a belül valaki által etnikaként értelmezett különbségeket (például a szokásosnak minősülő káromkodást, gyalázkodást) külső szereplők másként látták, nevezetesen a falusi társadalom és a városi alsó rétegek mindennapjai részének.¹⁵

Azon sem lehetünk meglepődve, hogy Budapesten szorgos kezek gyűjtötték az adatokat a románok közti konfliktusokról, és ebből időről-időre románok és románok közti konfliktust elemző cikkek születtek.¹⁶ A szerzők természetesen elsősorban arra voltak kíváncsiak, hogy miként működik a középosztályi világ kapcsán említett regátellenes csoportképzés, és ebből próbáltak politikai következtetéseket is levonni. Egy évtized múltán aztán arra a kijózanító megállapításra jutottak, hogy a regátellenes programmal fellépő politikai erők sem hajlandóak végigvinni Románia regionalista átalakítását. Közben pedig azzal szembesültek, hogy amit a Kárpátok két oldalán élő románok viszonyában éles szemmel megfigyeltek, egyre inkább kézzelfoghatóvá vált a magyar–román határ két oldalán élő magyarok viszonyában is.¹⁷

13 Fajé, Florin: Az erdélyi foci az első világháború után. 2000, 2013. július–augusztus, 21–29.

14 Egyri Gábor: Keresztező párhuzamosok. Etnicitás és középosztálybeli kultúra a két világháború közti Erdélyben, in Bartha Eszter – Varga Zsuzsanna (szerk.): *Határokon túl. Tanulmányok Mark Pittaway (1971–2010) emlékére*. L'Harmattan – ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2012, 282–301.

15 Egyri Gábor: A megértés határán. Nemzetiség és mindennapok a két világháború közti Háromszéken, *Limes*, 2012/2. 29–50.

16 Lásd az ún. Keleti Akció egész levéltári anyagát. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNLOL) P 1077, illetve Szász Zsombor ennek alapján írt cikkeit az erdélyi román regionalizmusról. Pl. Szász Zsombor: Az erdélyi románság regionalista törekvései. *Magyar Szemle*, 1931/12, 348–359.; uő: A második nemzeti parasztpárti kormányzat Romániában. *Magyar Szemle*, 1933/3, 236–245.

17 Bárdi Nándor: *Отthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Jyväskyläi Egyetem, 2013.

Kormányzati funkcióból szemlélve természetesen ezt ugyanúgy értékelték, mint a román közigazgatás az erdélyi románok nemzeti öntudatát: olyan fejleményként, identitásvesztésként, ami a revíziós célkitűzések sikerét is veszélyezteti. A megoldást egy elitnevelő programban vélték megtalálni. Kolozsváron a kormány megbízható emberei kiválogatták azokat, akikről remélni lehetett, hogy akár az egész erdélyi magyarság keretében, akár egy-egy településen képesek lesznek betölteni a közösségi vezető szerepét és ebben a minőségben a megfelelő, Magyarországra számára is elfogadható önazonosságot átadni és terjesztetni a kisebbségi magyarok körében. Az egész közösség jövőendő vezetői számára budapesti egyetemi részképzést, tudományos kutatás lehetőségét és a magyarországi elit körébe történő bevezetést ajánlottak fel, a helyi vezetőknek kiszemelteteket pedig rövidebb, néhány hetes tanfolyamokon próbálták ellátni a megfelelő magyar önazonossághoz szükségesnek tartott ismeretekkel és tudással. Ez mindenekelőtt történelmi, kisebbségi jogi és a megfelelő nemzeti tartalmú tanítói, tanári szerepre rávezető kurzusokat, Budapesttel, az ország néhány nevezetességével, valamint a legfontosabb kulturális, közművelődési intézményekkel való ismerkedést jelentette.¹⁸

A programért felelős Külföldiek Kollégiuma vezetői maguk is kíváncsiak voltak rá, hogy hallgatóik milyen tapasztalatokkal térnek haza Romániába. Ezért aztán rendszeresen elbeszélgettek a résztvevőkkel, és írásos beszámolókat is kértek tőlük.¹⁹ A kirajzolódó kép minden volt, csak nem rózsás – legalábbis a kormányzat identitáspolitikai programjának szemszögéből. Mert kutatói szemmel az élmények a magyar–magyar interakciók révén bekövetkezett határtermelés és az ennek során történő etnicitás elsőrendű tárházát jelentik.

Már az őket fogadó intézmény neve is sokatmondó volt: Külföldiek Kollégiuma, jelezve helyzetüket azon a Magyarországon, ahol egyébiránt a revíziós propaganda és vele az emlékeztetés az elszakított magyarokra a mindennapok része volt.²⁰ Nagyjából ezt közvetítette találkozásuk a bürokráciával is. Bár a magyar nyelvű ügyintézés vagy éppen a MÁV kalauzok udvariassága pozitív tapasztalatot jelentett Románia után, a hatóságok merevsége, a bürokratikus ügyintézés lassúsága (egyikük éveket várt a tartózkodási engedélyére), a hivatalnokok részéről megkövetelt formák (például a megfelelő megszólítás) és alárendeltjeik iránt tanúsított fensőbbes viselkedésük hamar más színben tünnette fel az országot. A bürokrácia mozdíthatatlansága és rugalmatlansága egészen odáig mehetett, hogy az egyik felsőoktatá-

18 MNLOL P1077 IV. kötet 35–43.

19 Egrý Gábor: Erdély-képek, Erdély-mítoszok, in Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány*, Osiris, Budapest, 2009, 506–533.

20 Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*, Osiris, Budapest, 2001, 159–190.

si intézmény még a miniszter közbenjárására sem volt hajlandó engedélyezni egy kollégista számára kurzusainak látogatását.²¹

Az erdélyiek mindennapi tapasztalatai sem voltak sokkal jobbakk. Majdnem mindegyikük szembesült a magyarországiak rácsodálkozásával. Megkérdezték tőlük, honnan tudnak magyarul, meglepődtek azon, hogy Romániából érkeztek és mégis magyarok, volt olyan egyetemi oktató, aki azon értetlenkedett, hogy Kolozsváron egyáltalán lehet egyetemre járni. Az általános rácsodálkozás mellett azonban a pozíció és munkahely féltése is tetten érhető volt. Az egyik, klinikai gyakorlatát végző orvostanhallgatóval magyarországi kollégái közölték: jobb lenne, ha végre hazatérne, és nem az ő munkahelyüket venné el. Mások ennél általánosabban fogalmazva csak annyit mondtak, hogy a magyarországiakkal együtt utazva érezték az azok részéről feléjük irányuló gyanakvást és ellenséges érzelmeket.²² Vélhetően ezeknek a tapasztalatoknak a meglehetősen elterjedtsége is szerepet játszott abban, hogy a harmincas évek közepén-végén szinte publicisztikai közhelynek számított arról írni: a magyarországi társadalom semmit sem tud a magyar kisebbségekről, igazából nem is érdekli azok sorsa, a revízióban pedig csupán egy mítikus, megszentelt tér visszaszerzésének lehetőségét látja, az emberek azonban a legkevésbé sem fontosak számára.²³

Ennél azonban sokkal fontosabb hatása is volt a Magyarországgal és a magyarországiakkal történő találkozásnak. Miután ezek az interakciók minden ellenkező szándék ellenére a különbséget juttatták kifejezésre, ismétlődésük és hasonló jellegük óhatatlanul határtermeléshez vezetett. Ez aztán az elvárások és a valóság ellentéte révén az eltérések esszencializálását és vele az etnicitás megjelenését is segítette. Az erdélyi magyarok a harmincas évek elején még azzal a várározással érkeztek Magyarországra, hogy itt nemcsak a magyar kultúra teljességét találják meg, hanem feltétel nélküli befogadást is nyerne, ezzel

21 Egrý: *Erdély képek, Erdély mítoszok*, i. m. A Csehszlovákiából érkezők is hasonló tapasztalatokról számoltak be. A legkirívóbb eset talán a kassai Sziklay Ferenc lapszerkesztőé, aki Esterházy János, az Egyesült Magyar Párt elnöke és Budapest bizalmas embere javaslatára és ajánlásával kereste fel Pataki Tibor miniszterelnökségi államtitkárt, abban a reményben, hogy Patakitól segítséget kap kulturális intézményépítő terveihez. Ehhez képest az első megbeszélte időpontot lemondták, Pataki titkárnője leplezetlen lenézéssel beszélt vele, s amikor végre eljutott az államtitkár előszobájába, akkor háromnegyed órát várakoztatták. Pataki elvárta, hogy Sziklay az őt megillető „méltóságos úr” megszólítást használja, rágyújtott anélkül, hogy vendégét megkínálta volna, és végül kulturális tervek helyett azzal bízta meg, hogy csempésszen át Kassára pár százezer koronát a miniszterelnökség egyik titkos alapjából. Lásd Koudela Pál: *Kassai polgárság 1918 előtt és után*. PhD disszertáció, Budapesti Corvinus Egyetem, 2005, 103–105.

22 Egrý: *Erdély képek, Erdély mítoszok*, i. m.

23 Szekfű Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934.; 456–463.; Borsody István: *Magyarország és a csehszlovákiai magyarság*, in uő. (szerk.): *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Az Ország Útja, Budapest, 1938. 212–226.

is ellensúlyozva otthoni hátrányaikat. A befogadás azonban nem csak nemzeti befogadást jelentett, az imaginárius Magyarország ugyanis a nemzeti jelleg mellett igazságos, egyenlőbb, társadalmi értelemben demokratikusabb ország volt, az érkezők pedig a nagy társadalmi különbségekkel és a „kaszttrendszerrel” szembeesülve ebben is csalódtak. Ráadásul éppen akkor, amikor ha más téren nem is, ebben a tekintetben Románia Magyarországnál előrehaladottabbnak tűnt. A befogadás helyett elutasítás, a Romániánál jobb, emberibb ország helyett rosszabb viszonyok tapasztalata igen hamar eltávolította őket Magyarországtól; tapasztalataik az azonosulás helyett a különbség érzetét erősítették fel. A csalódás magyarázatot kívánt, és ezt a magyarországi magyarok gyenge magyarságtudatában (például nemzeti ünnepeken csak a szórakozást keresik, senki nem éneklé a Himnuszot), a torz társadalomban és az idegenek hatásában (zsidók, svábok) vélték felfedezni. Ezzel állították szembe saját erős nemzeti öntudatukat, egységesülő, társadalmi válaszfalakat lebontó közösségüket, sőt még a hasonló társadalmi változásokkal azonosított Romániát is. Ebből következően átalakultak az elvárások is, Magyarországon immár az elrettentő példákat keresték, az országot azokkal azonosították, és ezek az elvárások könnyedén beteljesülhettek, ismét csak megerősítve a különbségeket. A lassan kialakuló határ két oldalán pedig – hasonlóan az erdélyi és regáti románok esetéhez – az igazi, autentikus magyarok és a magyarságukban megerősítendő, továbbá az idegenek álltak.

*

Az egyéni tapasztalatok mind a románok, mind a magyarok esetében gyorsan beszivárogtak a közéleti diskurzusba is. Nem kis mértékben azért, mert maguk a tapasztalatszerzők is meghatározó szereplői voltak a diskurzus formálásának is. Együtt itt mutatkozott meg a leginkább a mindennapi tapasztalatok esszencializálása is. Az erdélyi román közéleti szereplők már a húszas évek elején úgy beszéltek a regátiakról, mint gyarmatosítókról, akik ráadásul etnikai értelemben is idegenek: görögök, törökök, bolgárok, lengyelek. Velük szemben az erdélyiek a románok valódi demokratikus hagyományát, sőt magát a szabadságot képviselték. Amikor 1928 végén hatalomra kerültek, már arról beszéltek, hogy új román nemzet jött létre, a regáti parasztokból és az erdélyiekből, természetesen a gyanús ókirályságbeli oligarchia kizárásával.²⁴ A magyarok ugyancsak új nemzetnek látták magukat, pontosabban olyan nemzetrésznek, amelyik átment a korszellemnek megfelelő megújuláson, s új, harmonikus és szolidáris közösséggé vált.²⁵ Az új román nemzet egyébként

24 Egrý: *A Crosroad of Parallels*, i. m.; A kormányelnök kolozsvári tartózkodása, *Ellenzék*, 49. évf., 281. sz. 1928. december 7.

25 Bárdi: *Otthon és haza*, i. m.

meglepően hasonlított az új erdélyi magyar nemzetre: ez is demokratikus, szolidáris, harmonikus volt; olyan világ, amelynek vezetői népüket szolgálják, sőt szinte egybefornak velük. Egyes megnyilvánulásokban Iuliu Maniu egyenesen népe Krisztusaként jelent meg, aki egyedül jogosult fellépni a románok nevében.²⁶ Bár a magyar diskurzusokból ez a fajta allúziórendszer hiányzott, az 1940-ben visszacsatolt területek képviselőitől igényt tartó Erdélyi Párt regionalista programja keretében egyre inkább külön nemzeti követeléseket fogalmazott meg. Erdélyi rádiót, erdélyi tudományos akadémiát követeltek, és nem mulasztották el hangsúlyozni, hogy mindaddig igényt tartanak Erdély valamiféle különállására, amíg a magyarországi magyarok nem alakítják ki saját új magyar nemzetüket.²⁷ Bár ekkoriban mindenki egységes nemzetről beszélt, mégis egyértelmű, hogy a különbségek és a határtermelés egyik fő oka éppen az volt, hogy az egységesnek gondolt nemzeten belül egyre jobban láthatóvá váltak a külön társadalmak, és ezek egyesítése vagy nem sikerült, vagy nagyon lassan haladt.

Az utak tehát akár el is válhattak volna, Erdélyben külön erdélyi magyar és erdélyi román nemzetek létrejötte is lehetséges volt. Ezt nemcsak a saját nemzeti közösségen belül láthatóvá vált és sokszor tudatosan meghúzott választóvonalak erősítették, hanem a két középosztályt részben összekötő, egyúttal kifelé elhatárolásra alkalmas szocietális kultúra is. De miként az I. világháború végén a régió sorsát nem kis részben egyszeri és egyedi körülmények szabták meg, úgy a II. világháború eseményei maguk alá temették ezt a lehetőséget. Az első bécsi döntés, az általa kiváltott menekülthullám, a két ország közt kialakult revíziós versenyfutás, majd hadiállapot a korábban fontosnak tűnő magyar–magyar és román–román választóvonalakat leértékelte a magyar–román társadalmi határvonal jelentőségéhez képest. A szocializmus építése jegyében felszámolt középosztályi kultúra egy újabb fontos elem eltűnését jelentette. Ez azonban elsősorban a diszkurzív keretek átalakulásával járt együtt, a mindennapi tapasztalatok ma is sokszor a két világháború közt megfigyelt-höz hasonló módon jelentkeznek és rendszereződnek. A külön társadalmak magyar–magyar vonatkozásban egyelőre külön világok maradtak, míg Romániában regionális elkülönülés gyakorlataiként élnek tovább a két világháború közti minták.²⁸ Ha következtethetünk valamire abból, ami 1918 után történt, akkor nyugodtan megkockáztathatjuk, hogy ez még jó ideig így is lesz.

26 Discursul dlui Maniu rostit la 24 Ianuarie 1939. la Vințu de Jos cu ocazia sărbătoriei Dsale. ANIC DGP 67/1926. f. 87-88.

27 Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére, 1940–1944*, Napvilág, Budapest, 2008.

28 Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Jon. E. Fox – Liana Grancea, i. m. 219–252., 337–354.